

УДК 94(477.43):355(477)

С.В.Олійник

Пам'ятна книга Української Галицької Армії: організація написання та реалізація задуму

В статті, на основі аналізу джерел і літератури, з'ясовується процес написання Українською Галицькою Армією власної історії у вигляді Пам'ятної книги.

Ключові слова: Пам'ятна книга, Поділля, Українська Галицька Армія.

Протягом 1919–1920 рр. територія Поділля стала місцем дислокації Української Галицької армії (УГА). Її перебування на теренах краю було пов'язане не лише із збройною боротьбою за українську державність. Протягом усього цього часу галицьке стрілецьтво виступало також важливим національно-політичним, культурно-просвітнім та морально-психологічним чинником державотворення. Ця сторінка історії УГА знайшла своє відображення в значній кількості публікацій¹. Однак у них не достатню увагу приділено такому аспекту, як діяльність УГА по написанню власної історії, що мала втілитись у Пам'ятну книгу.

Ще у ході українсько-польської війни 1918–1919 рр. серед військових, політиків та громадських діячів зародилась ідея написання історії УГА. І першим кроком у її реалізації стало розміщення на сторінках галицьких часописів вирізок із оперативних звітів, інформацій про бойовий шлях УГА, її командирів тощо. Із прибуттям галицького війська на Поділля ця традиція продовжилась. Так, зокрема, у часописі “Стірець” було розгорнуто публікацію серії “життеписів вождів української армії”². А практично у всіх часописах вміщували оперативні зведення з фронту. На сторінках періодичних видань розміщувались публікації роз'яснювального характеру, наприклад, “Організація і завдання етапу армії”³. Не забували згадати в пресі і про значні події з життя і побуту окремих військових підрозділів⁴. Фактично преса стала одним із джерел зберігання накопичених даних з історії УГА.

Після проведення успішної проскурівської операції наприкінці липня 1919 р. та із тимчасовою стабілізацією воєнно-політичного становища УНР з'явилась реальна можливість втілення у життя ідеї написання історії галицького війська. Здійснення задуму зумовлювалось не лише необхідністю, збереження, в умовах вимушеного залишення рідного краю, різнопланових даних про історію цього військового формування, а й популя-

ризацією УГА серед місцевого населення, як подільського краю, так і Наддніпрянщини (адже в перші дні перебування за Збручем окремі подоляни вбачали в галичанах “австріяків”, “англічан”, сприймали їх насторожено, а подекуди і зовсім вороже).

Офіційним початком написання історії УГА можна вважати розпорядження Начальної команди УГА “Для грядущих поколінь (в справі історії армії Західної Области УНР)”, здійснене в порозумінні з Диктатором ЗОУНР Є.Петрушевичем, опубліковане в часописі “Стрілець” 14 серпня 1919 р.⁵. У документі зазначалось, що “збереження традицій, творення і боїв армії Західної Области УНР” матиме важливий вплив на зміцнення національної свідомості і гордоців подальших поколінь, а також висловлювалось сподівання, що цей почин буде підтриманий армією УНР⁶.

У цьому ж номері було опубліковано статтю “Історія армії”⁷. Обґрунтовуючи необхідність написання історії УГА, автор статті зазначав, що “культурна сила кожного народу визначається тим, як він оберігає пам’ять своїх змагань”. У цій же замітці вказувалось на те, що “слід збирати особливо цифри, дати, картини й життєписи”. До складових збирання історії УГА належали дані про кількість війська у різні часи; його організацію, матеріальне забезпечення; з ким і з яким успіхом боролися; втрати понесені у боях тощо. Завдання по написанню історії галицького війська покладалися як на бойові, так і на тиллові структури УГА. Автор публікації, на наш погляд, дуже влучно підкреслив важливість цієї роботи. Він зазначав, що “якщо все це не буде написано, то може скластись враження про те, що УГА й не було, ... а дальші покоління навіть не знатимуть, що це за сили були, ... які люди працювали й боролися, що ними руко водило, чому вони вигравали або програвали”⁸.

Згідно вказаного вище розпорядження, при кожній самостійній частині, бригаді і т.п. призначався окремий старшина, який мав відповідати за збір матеріалів з історії галицького війська. Йому в поміч приділявся підстаршина. Вони на протязі місяця, з часу призначення, мали зібрати книги наказів фронтових і тиллових відділів, бойові і ситуаційні звіти і т.п. Із зібраного матеріалу планувалось написати історію бригад УГА. При цьому, згідно виробленого плану, передбачалось з’ясувати наступне:

- 1) Коли, ким, де і як організовувалась бригада чи інша самостійна частина;
- 2) З яких околиць вона набиралась;
- 3) Хто із старшин і стрільців відзначились при організації куренів і сотень. Для кожної особи вказати дату і місце народження, національність,

де і яку школу чи вищий навчальний заклад закінчив, службу, ступінь і участь в боях в австрійській і українській арміях; перебування закордоном.

4) Як допомагало населення при організації підрозділу.

5) Зафіксувати докладну статистичну інформацію про кількість підрозділу, його матеріальне забезпечення (продукти харчування, одяг, взуття і т. п.).

6) У хронологічній послідовності вказати участь у боях куренів, сотень, чот та місця постою на кожен день (так звана “кровава карта”); погоду під час боїв; втрати; по можливості подати короткий опис битв, які підрозділи чи особи відзначились (все це розділити до і після переходу Збруча)⁹.

Крім цього, кожен старшина мав подати свою автобіографію та фотокартку. Передбачалось також зафіксувати всіх хто загинув чи помер від поранення. До кожного потрібно додати коротку інформацію про його життя. У даному аспекті роботи вважалось доцільним звернутись по допомогу до духовників та комендантів шпиталів.

У документі також наголошувалось необхідність збирання окремими частинами різноманітної літератури, пов’язаної з їх історією. Поза увагою не мали опинитись і ті українські підрозділи колишньої австрійської армії, які брали участь у Листопадовому зриві, а також такі, що приєднались до армії УНР чи припинили своє існування. Поряд із цим передбачалось написання історії Держсеркретаріату військових справ, Начальної команди УГА, всіх старшинських шкіл, жандармерії, окружних, повітових станційних та двірцевих (залізничних) команд. Ті старшини, які брали участь у роззброюванні австрійських частин мали подати інформацію про ці події. У поле зору потрапили також діяльність військових судів, оркестрів, хорів, концерти, вокальні вечірki і т.п.¹⁰.

Для того щоб збір матеріалів з історії УГА пройшов як найуспішніше, всі старшини, причетні до цієї справи звільнялись від інших обов’язків. Їм спеціально виділялось приміщення, транспорт і грошове забезпечення¹¹.

Через декілька днів у часописі “Стрілець” було розміщено спеціальний додаток, інструктивного характеру, присвячений роз’ясненню роботи по написанню історії УГА у вигляді Пам’ятної книги, виданий за вказівкою Диктатора ЗОУНР та Начальної команди УГА¹².

Згідно документу діяльність по збиранню матеріалів для пам’ятної книги УГА мала здійснюватись у двох напрямках: 1) написання історії організації УГА та її бойового шляху; 2) збір мемуарного матеріалу. В інструкції наголошувалось, що написання книги – “це робота наукового характеру, при якій треба звертати головну увагу на те, щоби факти були представлені

систематично та вичерпно”. В документі зазначалось, що основу матеріалів з історії бригад мали скласти накази та звіти, які знаходились в бригадній, полкових, курінних та сотенних канцеляриях. А так як багато документів і матеріалів пропали під час відступу, то велику роль у цьому мали грати данні та свідчення очевидців. Наступним кроком після написання історії бригади слідувало приступити до написання карти маршруту та боїв бригади. Для цього слід визначити на генеральній карті (1:200000) шлях бригади від часу свого заснування. Місця постою рекомендувалось зазначитися однією рисою прямо на вказаному шляху. Місця боїв мали зазначитись двома рисками (одна представляла галицьку сторону, а інша – противника). Місця постою та боїв датувались. В ідеалі передбачалось складання детальних карт боїв в масштабі 1:75000. За основу рекомендувалось брати карту військово-географічного інституту (на якій зазначена вся територія України). Для періоду війни з Польщею дозволялось використовувати карту Галичини Флеммінга. У разі відсутності вказаних карт потрібно використовувати інші наявні карти, а в крайньому випадку нанести бойовий шлях на генеральній карті¹³.

Польові духовники мали допомагати складати списків особового складу, насамперед загиблих (фіксувати дані по походження, дати народження і смерті, а також місця поховання). Інформація про тих, хто відзначились в боях подавалась їх командирами та товаришами. При укладанні мемуарів велика увага приділялась стрільцям із хистом оповідання. Докладну інформацію мали подати мобілізаційні референти.

Ще одним із компонентів роботи було збирання фотографій. Кожна із них мала відповідно підписуватись. Щоб заохотити стрільців та старшин надавати їх для Пам’ятної книги, обіцялось їх повернути після репродукції. Безумовно, такий крок не міг не датись в знаки, адже мало хто із галицьких вояків хотів розлучатись із фотографіями. В ідеалі планувалось зібрати фотографії всього командного складу різних рівнів і по можливості чим більше стрільців. У пам’ятці рекомендувалось під час постою підрозділів робити групові зйомки. Для цього як найкраще підходив формат 9x12. На зворотній стороні в обов’язковому порядку мали вказуватись імена, прізвища та військові звання. Фотографування здійснювалось не лише під час привалів, а й під час маршу, зміни варті, військових виправ тощо¹⁴.

У процесі підготовки Пам’ятної книги відповідальні старшини використовували стрільців із хистом художників. Останні у вільний час виконували портрети, замальовки і т.п.

Важливим атрибутом галицького війська поправу вважається стрі-

лецька пісня. Її роль у вишколі стрільців та старшин добре розуміло командування УГА. Тому не дивно, що складовою Пам'ятної книги мав стати пісенний доробок галицького стрілецтва. В інструкції так і зазначалось, що “на збірку пісень треба звернути особливу увагу”¹⁵.

Весь матеріал, який збирався, надсилався або до пресового референта при Начальній команді УГА, або до Пресової квартири при Диктаторі ЗОУНР¹⁶.

Попри складну воєнно-політичну ситуацію восени 1919 р., поширення епідемії тифу і т.п. відповідальні структури галицького війська не забували й про таке важливе завдання, як написання історії УГА. Одним із ефективних методів фіксації матеріалів з історії УГА продовжували виступати періодичні видання. Слід зазначити, що у порівнянні із серединою липня у період із серпня по листопад 1919 р., як у галицьких військових, так і у подільських часописах значно зросла кількість публікацій присвячених історії галицького війська. Все частішими стали замітки мемуарного характеру¹⁷, а також інформації про тих чи інших осіб, які переважно загинули, або померли¹⁸. Лише з нагоди річниці Листопадової революції у Східній Галичині було опубліковано низку матеріалів. Серед них найбільш вирізняється стаття сотника УСС Д.Кренжаловського “Львів у перших днях листопада”¹⁹. Пізніше вона склала основу брошури “Львів в українських руках”²⁰. Слід відзначити, що дана публікація практично стала першим українським виданням про бої за Львів. Однак, чи не найбільшим успіхом, на наш погляд, може слугувати поява у цей час брошури “Життєпис українських вождів Галицької армії”²¹.

До написанням Пам'ятної книги активно долучився історико-архівний відділ Пресової квартири УГА, очолюваний чотарем Колцуляком. Йому допомагали хорунжі Шкрумеляк, Кривецький, а також фотограф і художники. Фактично на цей відділ і керував роботою по збиранню матеріалів²². Керівниками процесу в корпусах УГА були керівники відповідних структур (1-й корпус – чотар Ганкевич; 2-й корпус – поручник Бабяк; 3-й корпус – сотник Щуровський, пізніше чотар Чайківський)²³. Певну допомогу Пресовій квартирі надавали “Відділ для освіти при Команді етапу УГА”²⁴ та освітні гуртки, які створювались галицькими військовими в місцях постою²⁵. Польові духовники, крім своїх релігійних обов'язків, заповнювали “метрики смерті” військовослужбовців, загиблих у боях чи померлих у лікарнях²⁶.

Нажаль зусилля тих, хто займався збиранням матеріалів до історії УГА не вдалося реалізувати. Листопадова катастрофа та інші події, і врешті по-

разка українських визвольних змагань не дозволили втілити у життя задум по написанню історії УГА, виданню її Пам'ятної книги.

Однак, проведена робота не пропала дарма. Зібрані матеріали, у міжвоєнний та післявоєнний період, хоч і не в цілісному вигляді, вдалось опублікувати. Так, наприклад, інформація про бойовий шлях окремих підрозділів, важливі ключові події і т.п. з'являлась на сторінках збірки документів і матеріалів про УГА та періодичних виданнях²⁷. Ці замітки часто супроводжувались фотографіями, зробленими у ті часи. Стрілецька пісня втілилась у збірці-співаники²⁸. Творчий доробок художників включався до ілюстративного матеріалу “Літопису Червоної Калини”, спогадів і мемуарів в комплектах листівок²⁹ тощо.

Таким чином, під час свого перебування на Поділлі УГА проводила активну роботу з написання власної історії. Згідно задуму результатом такої наполегливої діяльності мала стати поява Пам'ятної книги УГА. На жаль на заваді цього стали воєнно-політичні події, що призвели до поразки визвольних змагань українського народу. Однак зусилля тих, хто займався збиранням матеріалів з історії УГА не пропали дарма. Значна частина того, що вдалося зібрати вдалося опублікувати в міжвоєнний і повоєнний період.

Примітки:

1. Завальнюк, О. М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): Історичний нарис / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський : Абетка НОВА, 2001. – 148 с.; Олійник, С. В. Галицька армія – національно-політичний, культурно-просвітний і морально-психологічний чинник впливу на населення Правобережної України (літо 1919 – весна 1920 рр.) / С. В. Олійник // II міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення [Українське історичне товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет. Ред.: Л. Винар, О. Завальнюк]. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог : Вид-во НаУОА, 2007. – Т.3. – С.301-307; Його ж. Олійник, С. В. Національно-політично-просвітня діяльність Української Галицької армії серед населення Поділля (1919–1920 рр.) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 10-15 та ін.

2. Генерал Віктор Курманович / Життєпис вождів української армії // Стрілець. – 1919. – 27 липня; – 31 липня; Генерал-четар Мирон Тарнавський // Стрілець. – 1919. – 10 серпня.

3. Організація і завдання етапу армії // Стрілець. – 1919. – 31 липня.

4. Ірчан, М. Перегляд бригади УСС в Кам'янці / М. Ірчан // Стрілець. – 1919.

– 5 серпня.

5. Для грядущих поколінь (в справі історії армії Західної області УНР) // Стрілець. – 1919. – 14 серпня.

6. Там само.

7. О. Н. Історія армії / Осип Назарук / Стрілець. – 1919. – 14 серпня.

8. Там само.

9. Для грядущих поколінь (в справі історії армії Західної області УНР) // Стрілець. – 1919. – 14 серпня.

10. Там само.

11. Там само.

12. Для грядущих поколінь. Пропамятна книга Галицької Армії (практичні вказівки до збирання матеріалів) // Додаток до “Стрільця”. – 1919. – 24 серпня.

13. Там само.

14. Там само.

15. Там само.

16. Там само; ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 131. – Арк. 12.

17. В денікінській полоні // Стрілець. – 1919. – 26 жовтня.

18. Посмертні згадки // Стрілець. – 1919. – 7 листопада.

19. Кренжаловський, Д. Львів у перших днях листопада 1918 р. / Д. Кренжаловський // Стрілець. – 1 листопада.

20. Кренжаловський, Д. Львів в українських руках 1-21 XI / Д. Кренжаловський. – Кам'янець-Подільський : Видання газети “Стрілець”, 1919. – 56 с.

21. Життєпис українських вождів Галицької армії. – Кам'янець-Подільський : Пресова Квартира НКГА, 1919. – 40 с.

22. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 54; Левицький, О. Пропаганда й преса / О. Левицький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег : Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 329.

23. Левицький, О. Вказана праця. – С. 330.

24. Там само. – С. 325-326.

25. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 47. – Арк. 1-3.

26. Лебедович, І. Польові духовники УГА / І. Лебедович // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег : Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 311.

27. Алиськевич, М. Вишкіл команди Етапу УГА на Україні / М. Алиськевич // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1932. – № 3. – С. 14-17; Д.М. Короткі історичні нариси бригад УГА / Дмитро Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-

річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег : Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 85-126; Шанковський, Л. Піхота УГА // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег : Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 145-175 та ін.

28. Сьпіваник Українських Січових Стрільців. – Відень : Заходом “Артистичної Горстки”: накладом “Центральної Управи Українських Січових Стрільців”, 1926. – 126 с.

29. Козак, Е. В 50-річчя УСС. Ювілейний комплект кольорових листівок / Е. Козак. – Нью-Йорк : Червона Калина. – 24 с.

Резюме

В статтє, на основе анализа источников и литературы, выясняется процесс написания Украинской Галицкой армией, во время своего пребывания на Подолье, собственной истории в виде Памятной книги.

Ключевые слова: Памятная книга, Подолье, Украинская Галицкая Армия.

Одержано 12 травня 2011 року

УДК 94(477)“14-17”

А.А.Трембіцький, А.М.Трембіцький

Історія української освіти XV–XVIII ст. у працях Юрія Гаєцького

У статті на підставі маловідомих праць знаного історика української діаспори США Юрія Гаєцького розкрито деякі аспекти історії виникнення, становлення, діяльності і занепаду освіти в XV–XVIII ст. на теренах України і, зокрема Поділля.

Ключові слова: історія, освіта, Юрій Гаєцький, XV–XVIII ст., Поділля.

У XV–XVIII ст. істотним чинником українського релігійного і національно-культурного відродження стали братства – національно-релігійні громадські організації православних міщан, що організовувалися на засадах моральної і матеріальної взаємодопомоги при православних храмах. Вони